

УДК 811.112.2+811.161.2'373

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.23.2025.16>

СЕМАНТИКА КОЛЬОРОНАЗВ У СКЛАДІ ФРАЗЕМ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

Мукатаєва Я. В.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Статтю присвячено дослідженню семантики кольороназв у складі фразем в українській та німецькій мовних картинах світу. Матеріалом для дослідження слугували фразеологічні словники німецької та української мови.

У роботі зосереджено увагу на різних підходах щодо тлумачення лексичних одиниць на позначення кольору, їх вживанню як у прямому, так і в переносному значенні. У результаті виявлено, що кольороназви можуть уживатися з іменником з тим чи тим значенням, а отже, вони не зумовлені конкретною семантикою його.

З'ясовано, що українська культура та культура німецькомовних країн мають цілу низку відмінностей, які певною мірою впливають на трактування кольору. У роботі наведено приклади таких відмінностей і зроблено аналіз перекладу їх українською мовою. Проте водночас наголошено, що трактування деяких кольороназв, їхня семантика загалом і у сполучі з іменниками або іншими частинами мови зокрема інколи доволі схожі, що засвідчують приклади таких словосполучень.

Особливу увагу зосереджено на характеристиці символів ахроматичних кольорів (білий, чорний та сірий) і хроматичних кольорів (червоний, синій) тощо. На основі дібраного фактичного матеріалу підтверджено, що символіка ахроматичних кольорів у германській і слов'янській культурах має багато спільного.

Актуальність пропонованого дослідження полягає в тому, що воно сприяє виявленню особливостей семантики кольороназв, їх функціонуванню в українській та німецькій мовах, зіставленню із семами тих слів, з якими лексико-семантичний варіант утворює парадигматичні ряди. Явища мови й національної культури важко зрозуміти без урахування значення кольору, оскільки він інформує про минуле, традиції і звичаї, емоційний стан як особистості, так і цілої нації. У повсякденному житті і в професійній діяльності палітра кольорів, її відтінки та поєднання часто використовуються як коди й символи, інколи навіть замінюючи собою предмети, поняття, почуття. У будь-якій мові кольоративи сприймаються індивідуально, залежно від історичного минулого, культури, релігії та інших чинників. Це і стає причиною розбіжності семантичних особливостей кожного кольору та його похідних у певній мові, що може становити предмет подальших досліджень цього явища.

Ключові слова: мовна картина світу, семантика, семантичне поле, кольороназва, кольоролексика, культурний код.

Mukataieva Ya. V. Semantics of color names as part of phrases in the Ukrainian and German worldviews. The article is dedicated to the research of semantics of color names denoting color in the Ukrainian and German languages. The material of the study is phraseological dictionaries of the German and Ukrainian languages.

The work focuses on different approaches to the interpretation of lexical items denoting color, the usage in their direct and figurative sense. The process of scientific research has revealed that color names can be used with any noun, that is why they are not tied to a specific semantic meaning of a particular noun.

It is found out that Ukrainian culture and the culture of German speaking countries have the number of differences that in a certain measure influence the process of color interpretation. The work contains the examples of such differences and the analysis of their translation into Ukrainian. At the same time, the interpretation of some color items, their semantic meaning in general and in the combination with the nouns or with the other parts of speech are sometimes quite similar, and it is proved by the examples of such word combinations.

The article focuses special attention on the analysis of symbols of achromatic colors (white, black and gray) and chromatic colors (red, blue), etc. The given examples prove that the symbology of achromatic colors in German and Slavic cultures has a lot of common features.

The relevance of our study lies in the fact that it contributes to the identification of the peculiarities of the semantics of color items, their functioning in Ukrainian and German, and the comparison with the semes of those words with which the lexical and semantic variant forms paradigmatic series. The language phenomena and the phenomena of national culture are difficult to understand without taking into account the sense of color; as it informs about past, customs and traditions, the emotional state of a person or of the whole nation. In everyday life and in professional activities, the color palette, its shades and combinations are often used as codes and symbols, sometimes even replacing objects, concepts, and feelings. In any language, the phenomenon of color is perceived individually, depending on the historical past, culture, religion and other factors, and this is the reason for the difference in the semantic features of each color and its derivatives in certain languages. This is the basis for further study of this phenomenon.

Key words: linguistic worldview, semantics, semantic field, color name, color vocabulary, cultural code.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Значну кількість явищ мови зокрема й культури загалом кожної країни важко зрозуміти без урахування значення кольору. Колір інформує нас про колорит навколишньої природи, своєрідність історичного шляху народу, взаємодію різних етнічних традицій, а також розкриває особливості мовної картини світу. Дослідження лексичних одиниць на позначення кольору (кольоролексики) у різних мовах є важливим як у контексті повсякденної людської діяльності, так і в контексті художньої літератури, адже вони займають чільне місце в лексичному чи фразеологічному складі мови й широко використовуються. Колір як компонент культури і мови оточений системою асоціацій, змістових значень, втілень; він стає тлумаченням різних морально-естетичних цінностей [8, 132].

Переклад кольороназв є складним і проблемним та спричиняє певні труднощі; він потребує глибоких знань, з одного боку, культурних кодів, міжкультурних зв'язків та особливостей, а з іншого – засад колористики, характерних для певних культур та народів і необхідних для розуміння мовної картини світу, що і є предметом їх дослідження в німецькій та українській мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження лексичних одиниць на позначення кольору займають вагоме місце в сучасному мовознавстві. Помітний пласт формують розвідки, присвячені з'ясуванню особливостей колоромінування в германській мовній групі. Так, схарактеризовано лексико-семантичну групу слів, які позначають колір, зроблено аналіз кольороназв у діяхронному розрізі, висвітлено етапи їх становлення та розвитку, а також простежено семантичні зміни назв кольорів [4]. На матеріалі української та/чи німецької мов з'ясовано семантичну структуру лексичних одиниць на позначення кольору [5; 9], серед іншого й похідних одиниць, утворених від назв кольорів [2; 3]; досліджено місце і роль кольоративної лексики у складі фразеологізмів [1], зокрема й на позначення почуттів [6].

Формулювання мети й завдань статті. Мета роботи полягає у дослідженні символів ахроматичних і хроматичних кольорів, виявленні спільних і відмінних рис семантики лексичних одиниць на позначення кольору в німецькій та українській культурах. Матеріалом для дослідження слугували фразеологічні словники німецької та української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожній мові властива своя особлива кольорова гама, яка відображає певні особливості історії та культури народу, його менталітет, віросповідання та світогляд. Будь-яка нація виокремлює певні гами кольорів, кожен колір має складний діапазон символічних значень, які тісно пов'язані зі світоглядом етносу. Тому доволі часто символічні значення в українській і німецькій мовах не збігаються.

У сучасній лінгвістиці доволі поширеною є думка щодо багатозначності кольороназв. Стверджують, що на природні кольорові ознаки предметів об'єктивної дійсності накладаються образні характеристики: завдяки асоціаціям відбуваються зміщення, розширення, переноси значень, а отже, парадигми

лексем на позначення кольору також піддаються змінам. На реальну парадигму, яка змальовує кольорові ознаки реального світу, нашаровується переносна, тобто образна парадигма кольоративів. Цю особливість оприявнює значна кількість стилістичних засобів, зокрема епітети, позначені лексемами, що позначають колір [7, 339].

Кожна мова має свою особливу кольорову гаму, яка відображає певні особливості історії та культури народу, його менталітет, віросповідання та світогляд. Будь-яка нація виокремлює певні гами кольорів, кожен колір має складний діапазон символічних значень, які є пов'язаними зі світоглядом етносу [10, 11].

За допомогою розшифрування коду кольору досягається повне розуміння тексту, що уможливорює адекватне сприйняття культури і менталітету іншого народу. Завдяки тому, що колір є компонентом культури і мови, він оточений системою асоціацій, змістових значень, втілень, стає тлумаченням різних морально-естетичних цінностей, може мати як позитивне, так і негативне тлумачення [7, 344].

У кожній культурі та мові колір трактується по-різному. Хоча українська культура та культура німецькомовних країн різняться між собою, крім відмінних рис, вони мають також і спільні. Трактування деяких кольорів, тобто їх семантичне значення взагалі і у сполучі з іменниками, інколи стають доволі подібними. В українській мові і культурі кольороназва **білий** укорінилася давно, наприклад:

серед білого дня; на білому світі; білими нитками шито; чорним по білому написано; білі рученьки; біле личко; білий як крейда (2).

У германській культурі символіка кольору **weiß** (**білий**) схожа до слов'янської. Білий колір асоціюється в цих культурах із чистотою, ніжністю, недоторканістю, невинністю, снігом, холодом, жахом. У сталих виразах німецької мови доволі часто трапляються прикметники на позначення білого кольору, наприклад:

Weißer Sonntag (3) – перша неділя після Великодня¹

(так називають першу неділю після Великодня, коли церкви прикрашені білими і зеленими квітами, а дівчата одягають білі сукні);

Ein weißer Fleck auf der Landkarte (3) – біла пляма на карті, необстежена територія;

der weiße Tod (3) – біла смерть

(у німецькій культурі це означає смерть від переохолодження, тоді як в українській культурі *біла смерть* – це жінка з косою, яка з'являється перед людиною, яка помирає);

eine weiße (reine) Weste haben (3) – мати чисту совість

(іменник *die Weste* перекладається українською мовою як *жилетка* (або *камізелька*), у німецькій культурі ця лексична одиниця асоціюється з незаплямованою репутацією, а тому виражає значення 'совість');

weiß wie eine Wand sein (3) – білим, ставати білим, як стіна (1)

¹ Переклад тут і далі належить авторіві.

(цей сталий вислів повністю збігається в обох мовних картинах світу, людина стає білою як стіна від подиву або жаху).

Не менш уживаним є ахроматичний колір **чорний** (*schwarz*), який асоціюється зі смутком, печаллю, смертю, злиднями, горем, скрутою, спустошенням. В українській мові кольоратив *чорний* досить поширений у фразеологізмах, наприклад:

чорна година; чорна доля; чорна пляма; чорна справа; чорне золото; чорне слово; тримати в чорному тілі; відкладати на чорний день; опинитись у чорному списку; купити на чорному ринку; почорніти від смутку (2).

У німецькій мові також часто використовуються сполуки із кольороназвою **schwarz** (*чорний*), частіше з негативною конотацією, наприклад:

das schwarze Schaf (3) – *чорна вівця*

(йдеться про людину, яка не бажана, зайва в тому чи тому оточенні);

schwarz sehen (3) – *бачити все з точки зору песимізму*;

Sich schwarz ärgern (3) – *бути дуже розлюченим, почорніти від злості*;

Warten können, bis man schwarz wird (3) – *марно сподівання на щось*;

Das kann ich dir schwarz auf weiß geben (3) – *Я тобі точно це гарантую*.

Ахроматичним кольором є **сірий** (*grau*) та будь-які його відтінки. Кольороназва *сірий* має дуже цікаву семантику й здебільшого означає ‘непомітність’, ‘одинаковість’, ‘масовість’. Часто використовується цей колір для відокремлення певної частини героїв, а тому, на нашу думку, це – пряма асоціація зі сталим виразом *сіра маса*. Натрапляємо й на інші подібні вирази, наприклад:

сіра миша (‘непривабливий’, ‘звичайний’); *сірий день* (‘похмурий, хмарний день’); *сірий кардинал* (2).

У німецькій мові кольоратив **grau** (*сірий*) може бути елементом композитів, наприклад:

grauhaarig (2) – *сивочолый*;

alles grau in grau malen (3) – *сприймати все песимістично*;

Bei Nacht sind alle Katzen grau (3) – *Вночі всі кішки сірі*

(йдеться про те, що вночі ‘деталі не розгледіти’).

В українській та німецькій мовах кольороназва **grau** (*сірий*), як засвідчують наведені приклади, експлікує переносне значення.

Широке семантичне поле має **червоний** (*rot*) колір. Він є кольором тріумфу і небезпеки, любові, пристрасті, люті, ненависті, крові, війни. Цей колір найчастіше є символом небезпеки, а тому знаки дорожнього руху, різні попереджувальні знаки, що використовують на виробництві, мають здебільшого червоний колір. Водночас у китайській культурі червоний колір символізує ‘благополуччя’, ‘щастя’, ‘заможність’ і ‘владу’.

Наведемо приклади сталих виразів і фразеологізмів із кольороназвою *червоний* в українській мовній картині:

червоний куток у значенні ‘головна святиня дому (ікона)’; *бути або проходити червоною ниткою*, тобто ‘бути основним, провідним у чому-небудь’;

червона як ягода; червона як рожса; починати з червоного рядка (1);

червоного півня (козута) пускати у значенні ‘підпалювати’, ‘знищувати пожежею’, ‘помститися’; *червоний як рак* у значенні ‘багровий від сорому, гніву’ (2).

У німецькій мові знаходимо такі сполуки із кольороназвою **rot** (*червоний*):

der Rote Faden (3) – *бути (проходити) червоною ниткою*;

rot wie eine Tomate werden (3) – *почервоніти як помідор, почервоніти від сорому*.

Кольоратив **rot** (*червоний*) має такі похідні *tomatenrot*, *hahnenkammrot*, що виражаються за допомогою композитів: *tomatenrot* – *помідорно-червоний*, *hahnenkammrot* – *червоний, як гребінчик півня*.

Жовтий (*gelb*) – колір сонця, пшениці, добробуту, багатства, світла. Однак в літературних творах натрапляємо й на інші його конотації – ‘жалоба’, ‘смуток’, ‘самотність’, ‘туга’. У більшості літературних творів жовтий колір символізує ‘смуток’, ‘одноманітність’ і ‘поганий настрій’. Фразеологізмів з використанням жовтого кольору в україністиці майже немає, тоді як у німецькій мові подекуди трапляються:

gelb vor Neid werden (3) – *заздрити комусь*;

Das Gelbe vom Ei sein (3) – *бути найкращим, займати найкращий пост (напр., у фірмі, організації)*.

Блакитний і **синій** кольори асоціюються зі спокоєм, тишею, таємничістю, магією разом з такими природними компонентами, як повітря, вода, космос, небо. Синій колір уважають незвичайним, таємним, його зазвичай поєднують з образами сумних і мрійливих людей; у художніх творах кольороназви на позначення синього кольору використовують у розповідях про чаклунів, магів, людей з незвичайними здібностями, наприклад:

синій смуток (в очах); синя омана; синя радість (в очах); синя тиша (озера); синій шум (моря); синій дзвін (в небі); синій грім; синіх птахів ловити; синя панчоха; блакитна кров; синя птиця (2).

Водночас синій колір може мати і негативне значення – ‘холод’, ‘самотність’, ‘лід’, ‘спустошеність’, ‘далечинь’. У фразеологізмах цей кольоратив часто виражає негативну конотацію, наприклад:

blau sein; blaumachen; das Blaue vom Himmel herunterlügen; das Blaue vom Himmel versprechen; blaues Blut; blauer Brief; jemandem blauen Dunst vormachen; sein blaues Wunder erleben; sich blau ärgern“ (3) – *бути п'яним; прогулювати, пропускати роботу (заняття); збрехати, наговорити нісенітниць; обіцяти зірку з неба; блакитна кров, кров заможної людини, знать; обманювати, побачити щось ненормальне, надзвичайне, неприємно здивуватися; синіти від злості*.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у результаті дослідження ми дійшли висновку, що кольоративи в мові сприймаються індивідуально і це залежить від історичного минулого, культури народу, релігії, традицій і є причиною розбіжності семантичних особливостей кожного кольору та його похідних.

Кожний колір має притаманну йому конотацію, що може бути як позитивною, так і негативною. Під час дослідження лексичних одиниць в українськомовній та німецькомовній картинах світу ми виокремили

подібності й відмінності у трактуванні лексичних одиниць на позначення кольору. У німецькій мові, як і в українській, трапляються композити на позначення різних кольорів та відтінків цих кольорів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журенко М. М. Місце і роль кольоративної лексики в поезії Пауля Целана. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія : Літературознавство*. 2014. Вип. 3 (1). С. 77–86.
2. Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2013. № 9. С. 188–195.
3. Іншакова І. О. Семантика похідних, утворених від назв кольорів. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. 2011. № 6. С. 227–232.
4. Козак Т. Б. Лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові (діахронічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2001. 22 с.
5. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові. *Мовознавство*. 1967. № 4. С. 97–112.
6. Маркова Д. С. Колороніми у фразеологізмах на позначення почуттів в українській та німецькій мовах. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2016. Вип. 62. С. 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_mov_2016_62_14.
7. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
8. Науменко О. В. Етнокультурний концепт кольору як проблема перекладу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки*. 2014. Кн. 3. С. 131–134.
9. Семашко Т. Семантична структура лексичних одиниць на позначення кольору в українській мові. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах* : зб. наук. праць. Київ, 2009. Вип. 17. С. 14–21.
10. Ходанич А. Колір у системі етнічних цінностей українців. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 4. С. 10–13.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник. Київ : Наукова думка, 2003. 786 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001851>.
2. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін., редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1993. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002727>.
3. Redewendungen und Sprichwörter mit Farben / Phraseo – Verzeichnis deutscher Redewendungen, Redensarten und Sprichwörter. URL: <https://www.phraseo.de>.

REFERENCES

1. Zhurenko, M. M. (2014). Mistse i rol kolioratyvnoi leksyky v poezii Paula Tselana [The place and role of colorative vocabulary in the poetry of Paul Celan]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seria: Literaturyoznavstvo*, 3 (1), 77–86 [in Ukrainian].
2. Inshakov, A. Ye. (2013). Teoretychni zasady doslidzhennia kolirnoi leksyky v movoznavstvi [Theoretical foundations of studying color vocabulary in linguistics]. *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 9, 188–195 [in Ukrainian].
4. Inshakova, I. O. (2011). Semantyka pokhidnykh, utvorenykh vid nazv koloriv [The semantics of derivatives formed from color names]. *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 6, 227–232 [in Ukrainian].
5. Kozak, T. B. (2001). Leksyko-semantychna hrupa sliv, yaki oznachaiut kolir u nimetskii movi (diakhronichne doslidzhennia) [Lexico-semantic group of color words in German (a diachronic study)]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Odesa [in Ukrainian].
6. Krytenko, A. P. (1967). Semantychna struktura nazv koloriv v ukrainskii movi [Semantic structure of color terms in the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*, 4, 97–112 [in Ukrainian].
7. Markova, D. S. (2016). Koloronimy u frazeolohizmakh na oznachennia pochuttiv v ukrainskii ta nimetskii movakh [Color terms in phraseologisms denoting emotions in Ukrainian and German]. *Mahisterium. Movoznavchi studii*, 62, 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_mov_2016_62_14 [in Ukrainian].
8. Matsko, L. I., Sydorenko, O. M., Matsko, O. M. (2003). Stylistyka ukrainskoi movy [Stylistics of the Ukrainian language] / za red. L. I. Matsko. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
9. Naumenko, O. V. (2014). Etnokulturnyi kontsept koloru yak problema perekladu [The ethnocultural concept of color as a translation issue]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia*, 3, 131–134 [in Ukrainian].
10. Semashko, T. (2009). Semantychna struktura leksychnykh odynyts na oznachennia koloru v ukrainskii movi [The semantic structure of lexical units denoting color in Ukrainian]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*, 17, 14–21 [in Ukrainian].
11. Khodanych, A. (2005). Kolir u systemi etnichnykh tsinnostei ukrainsiv [Color in the system of ethnic values of Ukrainians]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, 4, 10–13 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Bilonozhenko, V. M., et al. (2003). Slovyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of Ukrainian Phraseologisms]. Kyiv: Naukova dumka. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001851> [in Ukrainian].
2. Bilonozhenko, V. M., et al. (1993). Frazеolohichnyi slovyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002727> [in Ukrainian].
3. Redewendungen und Sprichwörter mit Farben / Phraseo – Verzeichnis deutscher Redewendungen, Redensarten und Sprichwörter. URL: <https://www.phraseo.de>.